

Psicoteràpia grupal amb gent gran i records de la Guerra Civil Espanyola

Revista Catalana de Psicoanàlisi, Vol. XL/1

Joana Lara Cabrejas¹
Barcelona

El present treball explica uns aspectes dels temes tractats durant el tractament de psicoteràpia grupal d'orientació psicoanalítica amb majors de setanta anys. Les vivències de la guerra han estat molt importants en la vida dels components dels grups i han deixat greus empremtes. Aquest tractament va poder facilitar l'elaboració de situacions difícils i doloroses mitjançant la transferència en l'aquí i ara de les sessions i va ajudar a minvar el dolor psíquic, la ràbia continguda i, sobretot, va permetre un cert descans intern.

Paraules clau: Guerra Civil, psicoteràpia grupal, vellesa

Article rebut el 18-11-2022. Acceptat el 20-12-2022.

1. Psiquiatra, psicoterapeuta psicoanalítica (CEPP), IPSI, Secció col·legial metges psiquiatres psicoterapeutes. E-mail: joanacarmelara@gmail.com

Jo vinc d'un silenci antic i molt llarg
Raimon, 1977

Introducció

L'any 2010 va començar el «projecte d'atenció a la vellesa» a petició d'un grup de professionals que van veure la necessitat d'ocupar-se d'aquesta franja d'edat. Va ser liderat pel doctor Pere Folch i Mateu amb els doctors Josep Oriol Esteve i Lluís Isern. Es va crear un grup per supervisar i aprofundir en el procés mental implicat durant el període de l'envelliment mitjançant la psicoteràpia grupal d'orientació psicoanalítica.

Diverses entitats es van interessar pel projecte: residències de gent gran, l'ACPP, alguns particulars i el centre de salut mental de Sant Pere Claver. En un primer moment, es van engegar grups de psicoteràpia en ambulatoris de la Seguretat Social, a residències de gent gran i als dos Centres de salut mental d'adults de Sant Pere Claver (Montjuïc-Poble Sec i Sants).

Quan es va obrir la possibilitat, vaig incorporar-me al grup per dos motius. Primer, per la possibilitat de treballar amb els experimentats mestres que per a mi havien estat els supervisors; i segon, per la necessitat de dedicació i atenció a la gent de més de seixanta-cinc anys que acudia a la xarxa de salut mental del CSM d'adults de Sants. Era notori que els vells representaven un nombre cada vegada més important de pacients, que generalment no havien demanat atenció psicològica anterior tot i que tenien, molts d'ells, prescripcions de tranquil·litzants, sobretot per dormir, i que manifestaven patiments mentals que calia atendre.

Objectius

Els objectius del present article són diversos: d'una banda, oferir als lectors la idea que la senectut és una etapa vital amb els seus propis processos mentals, no sempre empobridors (P. Folch, seminari gent gran). Un altre aspecte és donar a conèixer una experiència grupal de creixement mental durant la vellesa. Finalment, posar sobre el paper moments de la nostra guerra civil viscuts per alguns components dels grups, amb les conseqüències individuals que van comportar.

Sabem que la memòria de la nostra guerra civil ha estat un tema altament significatiu per a tota la població de l'Estat espanyol. No faré un recull d'articles, llibres i publicacions perquè la llista pot ser de milers de entrades: La guerra va deixar ferides innegables en la població.

El motiu de les guerres no té una explicació clara i caldrà anar entenenent per què amenacen la vida de milions de persones. Segons Viquipèdia, el 2022 hi

havia cinquanta-set guerres actives (s'inclouen les de més de cent morts l'any anterior i no conflictes entre bandes).

https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Guerras_y_conflictos_actuales
[Consulta: 29 octubre 2022]

La magnitud d'aquesta qüestió és tan gran que quan vaig cercar la paraula *guerra* a les Obres Completes de Sigmund Freud, va sortir repetida 224 vegades. A tall comparatiu, val a dir que la recerca del sintagma «record infantil» va donar un total de 36 repeticions (Sigmund Freud, *Obras Completas*, Biblioteca Digital Minerd-Dominicana LEE).

Metodologia de treball

Es van establir unes condicions i unes variables per tractar persones de més de setanta anys de forma grupal, inspirant-nos en la teoria de grups de W. Bion i amb l'experiència prèvia dels supervisors i terapeutes. Els grups tindrien la durada d'un curs acadèmic. Les persones serien derivades per professionals o, en el cas de residències, podrien ser triades pels psicòlegs de la residència. Podrien tenir-hi cabuda totes menys les persones sordes, les que tinguessin un deteriorament cognitiu moderat o greu i les que no poguessin arribar autònomament al Centre. El motiu de derivar-les a una psicoteràpia de grup era el patiment psicològic detectat pels professionals derivants i reconegut pels usuaris. El nombre de components podria oscil·lar entre set i dotze. Les sessions durarien noranta minuts i serien setmanals. Fariem servir l'associació lliure i així ho explicariem en començar el grup. Seríem dos terapeutes, o un terapeuta i un observador. Després de cada sessió, es faria un recull escrit que serviria per posar-ho en comú i per poder comentar i supervisar. No sempre vam complir totes les variables, però ens donaven un esquema «intern» del que seria un funcionament ideal, cap al qual vam tendir sempre.

Model teòric conceptual

Hem fet servir el model de W. Bion per entendre la dinàmica grupal i el funcionament mental. Poder treballar l'aquí i ara de les ansietats i defenses que sorgien durant les sessions ens va permetre avançar en la comprensió del patiment que els components del grup portaven. Poder anar cap al sentiment present que es manifesta mitjançant els records ens va fer entendre l'actualitat del sentiment i la seva antiguitat en la vida de cada un dels components del grup.

Citant Freud:

Quan un poble es fa ciutat o un nen es fa home, el poble i el nen desapareixen absorbits per la ciutat i per l'home. Només el record pot tornar a traçar els antics trets en la nova imatge; en realitat, els materials o les formes anteriors han estat rebutjats i substituïts per

altres de nous. En una evolució ànimica passa una altra cosa molt diferent. A falta de termes de comparació, ens limitem a afirmar que tot estadi evolutiu anterior persisteix al costat del posterior que n'ha sorgit; la successió condiona una coexistència, tot i que es tracti dels mateixos materials en els quals s'ha desenvolupat tota una sèrie de mutacions. Pot ser que l'estat ànimic anterior no s'hagués manifestat durant molt anys; a pesar d'això, subsisteix, ja que en qualsevol moment pot arribar a ser, de nou, forma expressiva de les forces ànimes i precisament l'única, il·limitada [...] podem considerar-la una forma especial d'involució, de regressió, perquè de vegades passa que un estadi evolutiu ulterior i superior que va ser abandonat, ja no pot ser aconseguit de nou. Però els estadis primitius sempre poden ser reconstruïts; allò que és ànimic primitiu és absolutament inesborrable...

S. Freud, 1915, p. 2108

Això pot passar de forma espontània, però es dona amb més probabilitat quan es planteja un treball psicoterapèutic. Pensar sincerament en nosaltres mateixos i amb algú al costat, sol posar en moviment defenses, ansietats i records que passen inadvertits habitualment. És això el que Bion va observar i ens va transmetre en el seu llibre *«Experiències en grups»*, (1961). L'experiència grupal enriqueix generalment. L'ésser humà és social i no pot aprendre a pensar sol. L'experiència de grup li dona una identitat i un lloc, li pot donar arguments, li pot prestar pensaments, li pot oferir sensacions i emocions amb les quals identificar-se (Bion, 1961, p. 49).

Bion ens va oferir lleis internes de les dinàmiques grupals que s'identifiquen al llarg de les sessions i que han estat la base del nostre treball. Per a Bion, el grup es constitueix com un tot del qual els terapeutes formen part, i es comporta manifestant necessitats, ansietats i defenses com qualsevol ésser viu i de forma espontània, per trobar la millor manera de fer front als conflictes interns i externs dels seus components, que s'expressaran segons els mecanismes bàsics d'enfrontament. Bion els va anomenar «supòsits bàsics» i va dir que el supòsit no s'expressa en forma oberta, ni tan sols quan se'l porta a l'acció, el grup no és conscient quan això passa. Els supòsits bàsics donen seguretat al grup i als individus (Bion, 1961).

En el «supòsit bàsic de dependència» hi ha algú que dona solucions als conflictes, físics o psíquics, i el grup es reuneix perquè aquest líder el sostingui. En el «supòsit bàsic de lluita i fuga» hi ha un enemic a fora que provoca els malestars i contra el qual s'ha de lluitar o fugir tot negant malalties, conflictes i autonomia. Finalment, en el «supòsit bàsic d'aparellament» es creu que naixeran noves idees prou creatives per posar fi als conflictes i neguits. Aquests supòsits bàsics, tot i no ser conscients, estan latents en les verbalitzacions i les actuacions, i conformen la força d'atracció entre individus del grup que es troben en el mateix supòsit bàsic. Bion en diu *valència*.

Tot això es dona dintre d'un estat regressiu que apareix quan diverses persones entren en contacte entre elles. En principi, els grups es creen amb l'objectiu comú de tractar els conflictes psíquics, i es constitueixen com a «grup de treball». Però «l'activitat del grup és obstruïda, diversificada i, en ocasions, assistida per algunes altres activitats mentals que tenen en comú l'atribució de poderoses tendències emocionals» (ibíd., p. 119). Llavors hi ha una dualitat i es crea una dinàmica entre el grup de treball i els supòsits bàsics, entre la realitat i l'inconscient.

Desenvolupament del procés

La psicoteràpia psicoanalítica de grup per a gent gran fa sorgir records de la infància dels seus components. Els records venen a explicar el sentiment que hi ha en el present de la sessió. Com ens diu Freud, són records encobridors, però posen de manifest el sentiment del moment actual de la sessió. A les sessions es poden recordar etapes passades de la vida amb l'oportunitat de repensar-hi i intentar donar sentit al present.

És el context en què s'han trobat els grups de vells, que va permetre recordar el passat, explicar-lo, repensar-hi i trobar-li una causalitat. Per a ells, el record i les vivències en l'aquí i ara de la sessió poden aportar enteniment per al procés emocional i mental en el qual es sustenta la vivència present, passada i potser futura (Josep Oriol Esteve, seminari gent gran).

El fet que molts dels participants dels grups eren nens durant la Guerra Civil espanyola fa que aquesta última hagi quedat com un record infantil que ha format part de la vida íntima dels protagonistes. Ells van ser els protagonistes de les seves vivències, forçats, però protagonistes al cap i a la fi. Van viure l'efecte de traumes per pèrdues i dols que han quedat sense elaborar. En certs casos, no se n'havia parlat mai i van restar en la ment i el psiquisme dels pacients de forma enquistada, i apareixien de forma sigil·losa al llarg de tota la seva vida, de vegades de forma sobtada en moments vitals.

Les morts i pèrdues en les guerres poden recordar-se de forma traumàtica, pel fet en si mateix i perquè no es pot fer un dol amb les fórmules socials habituals. Diu Fernández de Liria, citant Eisenbruch (2000):

Calen rituals de dol que seran un suport per als membres de la comunitat que ha patit la pèrdua [...] que tenen la funció primordial d'estructurar una comunitat que ha estat atacada de mort [...] les dificultats per dur a terme aquests rituals a una guerra (dol traumàtic) tenen no tan sols repercussió en com ho senten els sobrevivents, sinó en la possibilitat mateixa de reorganitzar la vida social en pau.

El dol fa mal. Implica patiment i la psique hi fa front treballant: «S'ha de re-construir el món intern sense l'objecte perdut, poder significar els sentiments que s'han provocat, poder assumir la funció del mort i, per últim,

poder estimar altres persones, sense substituir el mort, sinó fent-ho amb un objecte que tingui una funció similar» (P. Folch, seminari gent gran). La tasca de dol, el procés de dol, és facilitat per rituals, amb els quals la societat facilita el diàleg, l'expressió d'emocions i l'apropament interpersonal. Quan no hi ha confiança no existeix expressió i, possiblement, no es pot concloure el procés de dol.

La guerra pot alterar substancialment les condicions en les quals en temps de pau el procés de dol es pot dur a terme. L'experiència de la guerra pot superar de llarg el repertori de respostes per a les quals el subjecte està preparat. Sabem com respondre a situacions adverses més o menys previsibles, però no quan l'imprevisible es fa present; aleshores trontolla la confiança en les persones i s'arriba a dubtar de les pròpies capacitats de judici. Es poden socavar les arrels més bàsiques de la pròpia identitat i el sentiment de la pròpia dignitat pot quedar totalment anul·lat. Una vinyeta clínica ho il·lustra:

La senyora P participa en el grup juntament amb la senyora M. Avui ha faltat la resta de components. Dies abans s'havia parlat dels morts durant la Guerra Civil. Ella viu sola actualment; van emigrar del sud amb el marit, que ja és mort. Sap que el seu avi va morir afusellat. Durant les anteriors sessions mostrava certa comprensió cap al bàndol franquista i havia insinuat que al seu avi l'havien mort els republicans. Com alguns emigrants, eren considerats col·laboracionistes del règim i, de fet, n'hi havia que estaven molt agraïts a un sistema que finalment els va procurar treball i menjar.

Avui, la senyora P té ganes d'explicar què li havia passat al seu avi. La resta de participants havien parlat d'alguns fets traumàtics de la guerra en el bàndol republicà i ella no s'havia vist amb ànims de defensar l'avi, suposadament franquista, tot i que se la notava neguitosa durant les explicacions dels altres. Avui s'anima, s'explica de manera còmplice, amb veu baixa, insegura però amb confiança.

El seu avi va haver de fugir en acabar la guerra; estava amagat a un poble prop del seu i s'havia canviat el nom. Un veí del poble va anar cap allà i l'avi no va poder aguantar-se i va preguntar per la família, de manera que va ser descobert i denunciat. El van fer presoner. Ella recorda que va anar a veure'l a la presó del poble, que l'hi van portar els pares, i hi havia un passadís amb una reixa a cada banda: ella estava darrere d'una reixa i l'avi darrere de l'altra. Li va semblar que estaven a uns balcons, sonava estrany perquè hi havia un home amb uniforme i ella no sabia què hi feia allà. Llavors els pares la van aixecar per poder mirar i va veure l'avi. Li van dir que li digués que era la seva neta, i això ho recordava perfectament, com si fos ahir, diu, emocionada. L'endemà el van afusellar.

Era al principi dels anys 40, la guerra havia acabat. Jo li vaig preguntar qui l'havia afusellat per tal de fer-la reflexionar que no podia haver estat un presoner en mans de republicans i afusellat per franquistes... Estava en una

presó franquista, va ser afusellat per franquistes... era roig, sens dubte... Però d'això mai no n'havien parlat i tota la vida van sentir vergonya i van estar «a favor» del règim.

Pel que fa al treball de grup, veiem que aquesta comunicació es fa després d'una guerra perduda dintre del grup: falten tots el membres menys dos. La societat grupal no ha sabut mantenir el grup viu sencer. Podem fer vincle entre el record tan dolorós del dol del passat i la vivència actual de dol i la por i la pena per la manca dels companys.

Sabem que l'experiència d'una guerra pot desencadenar processos i comportaments que només tenen com a finalitat salvar la vida. Desperta sentiments d'odi amagats, alegria per la desgràcia aliena, quelcom que semblaria absolutament indigne en una situació de pau.

En un estat de guerra i de postguerra, la confiança en els veïns es pot perdre, de tal manera que no hi ha possibilitat de compartir gaires sentiments íntims: «Fer el dol és un treball essencialment íntim i personal, encara que requereix una companyia» (L. Isern, seminari de gent gran).

Tots sabem que el vell acostuma a recordar la infantesa amb més intensitat que durant els anys d'adulesa. En els grups terapèutics de gent gran, aquest fet ha sorgit amb una relativa freqüència. En alguns grups, el fet que la seva infantesa va transcórrer durant la Guerra Civil o immediatament després, ha estat un fet destacat.

Els esdeveniments viscuts per aquells nens, ara vells, dintre del grup de psicoteràpia, amb la vivència emocional que en el transcurs de les narratives del grup es va configurant, atorguen un caire molt realista als records. La infància dels participants es fa present.

«Em dic M i soc l'últim nen que es va batejar a l'església X abans que fos cremada amb tots els documents que contenia, pels rojos.» Aquesta va ser la forma de presentació d'un pacient... Veiem que hi ha fets que donen identitat per a tota la vida.

Podem afirmar que el vell recorda la seva infància de manera particular perquè la distància del temps alhora que les necessitats de cura que implica la vivència de regressió a èpoques infantils de dependència, conformen una química particular en l'aquí i ara presents.

P. Folch, seminari de gent gran

Recordar el nen i la nena que van viure unes determinades experiències, amb dependència dels adults, des de la perspectiva del vell amb tota l'experiència de la vida viscuda, no li dona distància emocional, sinó més aviat proximitat emocional i empàtica amb un mateix. Podríem dir que hi ha un sentiment comú: la tendresa. Malgrat l'amargor de molts relats, la crueltat, la por i la

ràbia, la tendresa cap a la criatura que van ser ells mateixos i que es va veure envoltada, involucrada i amenaçada per les diferents circumstàncies traumàtiques és la que acaba inspirant les seves comunicacions.

Presentem part d'una sessió en què la terapeuta havia anunciat que el coterapeuta arribaria dues setmanes més tard. Diu la senyora Lola:

«Jo no vaig aprendre a llegir, només vaig anar a l'escola tres setmanes. Un dia la meva mare em va portar a casa d'uns tiets, a un poble del costat, a Galícia. Quedava lluny de casa, jo tenia set anys, i em van encarregar de pasturar les ovelles... eren gairebé més altes que jo, ho recordo com si fos ara... jo era així d'alta i les ovelles m'arribaven aquí».

La senyora Lola ho mostra amb un gest i amb llàgrimes als ulls: «Havia de treballar, érem pobres».

Han de passar tres setmanes fins que vingui el coterapeuta... podran aprendre a fer grup abans? Són pobres perquè no tenen dos terapeutes?

La senyora Lola està fent un dol, expressant la seva pena per la pèrdua. Una dona pràcticament analfabeta, però que parla el català sense accent. Afegeix, una mica més tard, com el seu pare va desaparèixer abans de néixer ella:

«Al poble X de la muntanya castellana, tots sabíem que si els venien a cercar a la nit se'ls emportaven al riu. El pare va ser un d'ells. El riu era molt potent i anava carregat d'aigua, els afusellaven i l'aigua se'ls emportava riu avall. No vam trobar mai el cos; de totes maneres, si no eren al riu, la gent tenia identificades les fosses comunes: eren on l'herba no creixia perquè els cucs dels cossos se la menjaven, o això deien, i les vaques no tenien pastura».

La terapeuta ho porta al present dient que sembla que apareix un sentiment de pobresa, de desvaliment, de néixer sense quelcom tan importat com un pare present. Potser el grup dubta de la possibilitat d'un bon transcurs. Això, què serà? ¿Una mena de ramat d'ovelles pasturat per una terapeuta-nena de set anys, que li va gran, i sense coterapeuta-pare, que sembla desaparegut abans d'hora?

Els pacients s'adonen que la realitat interna en l'aquí i ara és quelcom més que l'aquí i ara, que és un sentiment que ha estat present tota la vida; senten que són prou grans per adonar-se que han fet una vida enriquidora, i el sentiment de consol i d'elaboració apareix per si mateix. Aquesta és l'oportunitat que dona el grup de teràpia psicoanalítica per elaborar dols del passat i traumes.

La senectut pot comportar un grau de dependència semblant al que s'havia tingut en la infància, de manera que quan el vell se sent dependent s'activa la part infantil de la personalitat.

El model de dependència i l'estil de vincle, les pors infantils, juntament amb els records més o menys realistes de la infància, s'actualitzen;

ahora, la part adulta de la personalitat tracta de tenir cura d'aquell infant passat i present, en el millor dels casos.

P. Folch, seminari de gent gran

Però els nostres pacients defensen el seu dret a ser persones dependents. La dialèctica que s'estableix entre les seves necessitats i les seves capacitats i recursos per atendre-les és producte d'una vida sencera plena d'aprenentatge i experiències. Poden fer crítiques ferotges i ben fonamentades perquè l'experiència els ho permet, per exemple, als propis pares.

La senyora M, de 75 anys, explica:

«Dos mesos abans de casar-me, als vint-i-tres anys i després de sis anys festejant amb el meu nòvio, que els pares estimaven més que a mi mateixa, em van donar dues bufetades perquè vaig arribar mitja hora tard, tot i que era l'hora de sortida del cinema i hi havia anat amb el nòvio que ells apreciaven tant... La pel·lícula era "*Cantando bajo la lluvia*" No ho oblidaré mai. Jo mai no he pegat els fills!».

Aquesta és una associació que ve donada perquè tenim una persona al grup que arriba tard de manera sistemàtica; el record serveix per poder parlar del present i de l'estil de relació que es prioritza en l'aquí i ara: més benvolent.

Es diria que l'exigència superjoica s'afebleix i el superjò més permissiu és alhora més crític amb les arbitrietats i autoritarismes. En realitat, és com prendre consciència que s'ha estat una mica còmplice tota la vida de pràctiques inadequades, per no dir psicopàtiques. El fet de posar-ho de manifest dintre del grup i relacionar-se amb d'altres desconeguts, diferents, establir un clima de confiança, tolerar els atacs dintre de les sessions i entre ells, permet encara més que els pacients enforixin la dinàmica del diàleg. És una dinàmica per re-significar en el present els records i les vivències d'episodis silenciats des de feia dècades. Podríem dir que, generalment, quan un component del grup s'atreveix a exposar un record de la infància, provoca i estimula els records dels altres.

Aquesta dona, la M, que va acudir al grup perquè una filla no parlava amb ella i no li responia al telèfon, al final del tractament va poder tenir converses curtes amb ella per telèfon, i fins i tot es van poder veure per anar de compres.

Seguim amb exemples que il·lustren la necessitat d'elaborar la pèrdua dintre de la dinàmica del grup. Parlarem de la sessió d'un grup poc després de les vacances d'estiu, que ha tingut una interrupció el mes d'agost perquè va començar molt tard i no havien tingut prou sessions.

Al començament, els participants fan referència al temps que fa que no es veuen, es reconeixen, recorden els noms, es queixen de la seguretat social que canvia, que no els atén prou.

La senyora F trenca el gel i explica que el seu estiu ha estat molt difícil, que sols ha sortit tres vegades de casa, que la filla l'ha portada al metge enganyada, ha fet un munt de mandales i cosetes per casa, tot el dia en pijama, sola, hi han anat els nets algun dia. Afegeix que un net és molt llest i xerra i pregunta, però que l'altre no parla gens i està molt preocupada, que és massa seriós i no li interessa res.

La senyora A diu que la preocupa que han operat un amic del cap del fèmur i ha estat dos mesos sense sortir, i que ella això no ho podria suportar.

El senyor M diu: «A aquesta edat tots hem estat operats de quelcom...».

El senyor T —identificat com pro règim franquista en sessions anteriors— diu: «Jo no he estat operat mai».

I M li replica: «Segurament has estat molt ben alimentat...».

Senyor T: «No, i quan tenia tretze i catorze anys passava dies que no menjàvem res, va ser una època de molta gana...».

Podem veure que les vacances del terapeuta els ha portat a vivències de soledat, gana, moments dolorosos. I així ho diu el terapeuta.

La senyora A diu que té una cosina que fa teràpia de grup, dues sessions a la setmana, i que això l'ajuda a relativitzar les coses, sense ansietat. Nosaltres, que només fem sessió un cop a la setmana, arribem a la conclusió que al grup es pot parlar amb molta llibertat, com un ritual. La senyora A insisteix que la cosina ho pot fer dos cops. És una manera de reclamar més espai de contenció amb el nostre grup i de recuperar sessions que s'havien perdut.

El senyor M li pregunta al senyor T directament: «De què va treballar vostè?».

T: «De guàrdia civil, però em van expulsar, vaig anar de vigilant de nit a una fàbrica».

La senyora A: «El meu fill es vol presentar a fer de policia, que no hi ha feina».

És com si les dificultats i patiments els facin justificar la policia, la força o potser una mica més de disciplina envers els terapeutes, que fan vacances.

El senyor M li pregunta al senyor T: «I en la seva època va ser amic del *Gravao*?».

El senyor T: «Era un home molt dolent, però no era guàrdia civil, era guàrdia urbà».

La senyora G (una dona més aviat silenciosa, que fins ara ha estat callada), diu: «El *Gravao* era un policia molt dolent que robava quan anava pel carrer amb la seva furgoneta i demanava a la gent vitualles per fer estraperlo. A mi me'n va demanar. A casa meva fèiem venda ambulat, el top manta d'ara, i ho recordo cada vegada que veig els negres venent, que ells tampoc tenen llicència. El *Gravao* se n'aprofitava i s'ho emportava tot». (S'estranja d'ella mateixa explicant això que no havia explicat ni a la seva filla.)

En el grup s'ha creat confiança, es pregunten obertament en un espai on no esperen mentides i se senten cuidats entre ells.

Aquest grup va mostrar que tenia moltes històries per compartir i, sobretot, va mostrar a la sessió següent que de vegades és molt difícil parlar del dolor

psíquic. La senyora H, que no havia parlat a la sessió anterior, comenta que es pregunta com és que no recorda el que acaba de fer i sí que té memòria de coses passades de la seva vida. I afegeix: «Vaig pensar que el que les persones recordem és el que hem viscut, perquè els records no han de ser del tot reals. Jo, per exemple, gairebé no recordo tot l'intercanvi de l'estraperlo en la postguerra del qual vostès han parlat, no em vaig emocionar quan ho vaig explicar... entenc que recordem això que ens ha fet patir molt o ens ha emocionat molt, i els records poden haver sigut uns segons, però ens ocupen molta memòria i fa que oblidem la resta. Llavors el passat no em dona una informació interessant, i sols vull estar en el present, i per això he començat un grup de risoteràpia i cada matí em poso davant del mirall i em col·loco un somriure a la cara».

Es fa un silenci i després la senyora F diu: «Estic recordant una cosa que em va passar un dia d'aquests que anava a l'ambulatori. Vaig agafar bé el carrer de tornar a casa, però en direcció contrària, i vaig caminar molt fins que vaig preguntar a una senyora. Em va dir que era en l'altre sentit. Vaig caminar, hi havia una església oberta, hi vaig entrar, hi havia un recolliment! Unes dones em van dir que podia anar-hi quan volgués, en fi, pel carrer hi havia molts bars, jo no reconeixia el carrer i per això vaig preguntar. Vaig recordar quan vàrem comprar el nostre pis, que a l'Hospitalet era més barat, però que un amic ens va dir: "Hospitalet Ciutat Divina, molts bars i ni una biblioteca", i ens vam quedar aquí».

Aquí la senyora F redirigeix el grup cap a una actitud més introspectiva, reflexiva i intel·lectual, posar-se un somriure a la cara no és suficient, és com anar al bar, cal més lectura. El senyor M, el portaveu del grup, diu que ell encara té un trauma del qual vol parlar: «Jo tinc un trauma amb les guixes; algú sap què són?».

Senyora G: «Sí. Jo també n'havia menjat».

Senyora A: «Què són?».

Senyor M: «Són uns llegums molt econòmics, que sobreviuen a climes difícils, però que són molt dolents per a la salut perquè a la llarga produeixen descalcificació dels ossos. A més, en aquella època estaven tan passats que se'ls ficava un bitxo a dins que feia crec en mastegar, que fins i tot Franco els va prohibir al final... Però la meua àvia, que m'havia de criar i era pobra, me'n donava cada dia per menjar i estalviar, la molt garrepa. Des dels cinc anys fins als dotze, set anys menjant guixes, no les puc veure, ni les sardines!».

Altres persones del grup recorden haver-ne menjat.

El senyor M dona les gràcies per haver estat escoltat: «Ha estat com alliberar-me d'una mala energia. I parlar dels problemes ajuda a alliberar-los... sento que m'he tret un pes de sobre!».

La terapeuta intervé dient que és clar, que no volen guixes enverinades, que no farem pseudoaliment del grup amb falses teràpies, que volen parlar amb sinceritat i tenir bons aliments psicològics.

Això facilita que la senyora F comenci a dir: «Jo tinc un trauma perquè soc andalusa però no sé cantar ni ballar! Em fa molta ràbia perquè quan era jove,

el bisbe havia prohibit els balls en totes les festes, no es podia ballar!».

Senyor T: «Al meu poble el mossèn va prohibir ballar agafats».

Senyora F: «Quan feia poc temps que havia arribat a Barcelona anava en un autobús amb una amiga i, de cop, van entrar tot d'andalusos de totes les edats que anaven a ballar prop de Montjuïc, i feien un soroll! Es veia que anaven a ballar per la roba. Un li va preguntar a un altre on eren les truites... portaven menjar i tot, i el conductor reia i va dir que estaven tan animats que acabarien ballant sardanes i tot, quin moment més divertit! El recordo molt, no és un trauma, no sols es recorden traumes certament».

La terapeuta diu que potser un pot tenir ganes de ballar mentalment quan veus que ja no t'ho prohibeixen... com ara al grup, que es pot parlar alegrement.

La senyora H torna a demanar de parlar per explicar que ha passat la nit fent *sudokus* i mots encreuats fins a les 7 de la matinada, que no ha dormit.

La senyora F li respon que ella fa mandales i va a dormir més tranquil·la.

La resta del grup respon, espantat: «A la nostra edat hem d'intentar dormir el millor possible i les hores que toquen i quan toca».

La terapeuta assenyala la diferència de poder estar en contacte amb el món intern, una tasca propiciada per fer mandales, o estar desconnectat del món intern, una tasca propiciada per la mecànica de fer *sudokus*, que no deixen la ment en el camí de l'associació lliure dels pensaments. Potser és una coincidència però la senyora H té diagnosticat un deteriorament cognitiu i és la que fa la teràpia de riure. A més, puc interpretar el sentiment del grup que pot dubtar d'una terapeuta que fa vacances, que els podria donar uns comentaris passats o podrits, o que els pot deixar sense la festa d'estar plegats pensant i fer ballar el cap en el bon sentit.

En una residència de gent gran, la fragilitat del vell encara és més evident i porta a records i vivències anteriors, perquè les situacions actuals poden actuar com a retraumatitzacions de moments passats dolorosos. En el grup terapèutic d'una residència de gent gran es fan visibles aquestes hipòtesis en una sessió en què els residents troben que fa unes setmanes que no es menja bé, hi ha una resident que no menja i en culpen la cuina. Això porta un pacient, el senyor S, a comentar que ha sentit una notícia a la ràdio segons la qual han ressuscitat una dona de vint anys que feia sis hores que estava morta i congelada.

Tots discuteixen sobre la conveniència d'ésser congelats i despertar-se després de vint anys, i es pregunten, ¿on quedaria espai per a nous éssers? Però sembla que el significat d'estar congelat és el dels records congelats, que han emergit per l'acalorament del menjar suposadament en mal estat i de la companya que no menja... potser per malaltia o perquè és vella. I es descongelen pensaments gràcies al grup, amb la senyora IC, que evoca la guerra i la seva pròpia mare descongelant els peus d'un soldat molt jove: «Amb draps calents però no massa, a poc a poc, procurant no cremar-lo amb molt de temps i afecte, pobre noi».

Tal com ha de ser la tasca terapèutica, amb temps, a poc a poc i procurant no fer gaire mal. Quins records emergeixen amb el bon tracte? La senyora M evoca els tres bombardejos que va viure quan era petita: «En el primer jo era molt petita, encara no tenia sis anys, i anava amb una panereta plena de figues de l'hort del meu pare. Era al mig d'una plaça quan vaig sentir les sirenes, unes noieta més grans que jo em van dur amb elles a un marge d'un edifici perquè els avions amb les bombes s'apropaven. Després que esclatessin les bombes, vaig acabar morena com si hagués pres el sol, amb la panereta buida i el jersei estripat, quin espant! Recordo com si fos ara els xiulets de les bombes i com esclataven. La segona vegada va ser al metro, anàvem corrent amb la mare cap al túnel perquè havíem sentit les sirenes. Quan vam arribar n'havien esclatat tres. No ens van tocar, però tampoc vam tenir temps d'arribar al metro. Vam tenir sort! L'últim que recordo érem a València. Allà hi vam passar molta gana, però ara mateix el que més recordo és que jo era dalt d'una figuera amb la meva germana i, de dalt estant, vèiem el pagès i nosaltres menjant les seves figues i atipant-nos, pobre home... vam sentir les bombes però nosaltres menjàvem...».

El bon aliment del grup que els deixa parlar amb llibertat els anima:

Senyor E: «Vaig estar enmig dels bombardejos entre Madrid i Valdemoro, i vaig veure com afusellaven nens...».

Senyor J: «Ai, la guerra! Anaven els pobres nois al front després que els donessin alcohol, si no, no podien els pobres! I això m'ho va explicar el meu germà que hi va anar...».

Senyora IC: «Ara els droguen abans d'anar al front, per poder matar i no tenir por, no ha canviat res, fa poc a la guerra de Iugoslàvia. Jo recordo que aquí al poble ens feien estirar a terra de bocaterrosa quan sentíem avions. Recordo una vegada que era a terra i acaronava els cabells de la meva germana petita, com intentant protegir-la, i el pare alçava la petita i se la posava a les espatlles, i l'altre germà agafat de la mà, i de tant en tant s'ajupia per evitar les bales, i recordo el xiulet de les bales i el pobre home s'ajupia, però això no tenia cap sentit, ell s'ajupia però si haguessin apuntat bé ens haurien tocat de ple! Ai, Senyor! A la mare també van estar a punt de matar-la».

La terapeuta va assenyalant el sentiment de fragilitat que apareix davant la dependència, en aquest cas, de la cuina de la residència.

Conclusions

El destí dels traumes en aquests casos ha estat fonamentalment el silenci. Un silenci que ha provocat malentesos, patiment, dolor i una evolució emocional mancada de claredat i d'elaboració. Res no s'entén i tot pot quedar fora de qualsevol comprensió o sentit.

Segurament la por d'assenyalar culpables fa que no es pugui parlar. En un estat de guerra sempre hi ha perdedors i guanyadors, s'han de silenciar els perdedors i es parla el llenguatge del guanyador. Però aquesta por creix i, més que les culpes, són les causes les que no és possible de posar sobre la taula.

L'esser humà neix a una guerra, des del naixement patim pèrdues i estem en guerra i en lluita, la mare no és omnipotent ni omnipresent, pot ser viscuda com a dolenta. És una lluita que no dona treva fins que es pot entendre que potser no sempre s'està sol, que la mare torna, que també apareixen nous éssers que ens donen allò que necessitem, que abans ens donava la mare, tant materialment com simbòlicament.

Mantenir un diàleg és difícil, però tal com els nostres grups demostren, és gairebé l'única sortida a una situació dura i complexa, i, si no l'única, la que millor coneixem com a terapeutes psicoanalítics.

La manera grupal de tractar les dificultats facilita tant l'elaboració personal dels conflictes i traumes com l'elaboració social. La reparació dels traumes es posa en marxa quan es pren consciència que s'ha fet un mal.

Quan es pren consciència que la terapeuta, els pares, necessiten vacances, separar-se de l'infant, es pot passar a l'acció de repensar els traumes i, en part, les ferides mal curades de les lluites anteriors.

J. O. Esteve, seminari

Els vells dels nostres grups ens mostren la necessitat de poder destapar i parlar, deixen clar que allò de què no es pot parlar a temps queda en la memòria de manera enquistada, deformada, traumàtica i dolorosa. No és una qüestió de temps cronològic, sinó de temps mental i de la possibilitat mental d'assumir que no tenim experiències totals, que les vivències representen algun aspecte de la nostra vida interna, i que hem de tractar moltes vegades amb ansietats catastròfiques.

En el present han sorgit altres situacions traumàtiques. Ha quedat palès que la pandèmia ha fet mal a la salut mental, sobretot a la salut mental del joves i adolescents. Això està portant a una proliferació de tractament psicològics ràpids, realitat virtual inclosa, metavers, com si això pogués ajudar. La psicoteràpia psicoanalítica, ja sigui individual o en grup, permet compartir la vivència traumàtica en l'aquí i ara, de manera connectada amb l'emoció originària. És això el que permet elaborar el trauma i el dol de forma més autèntica. En la pandèmia hi ha hagut una gran quantitat de morts, molts hem experimentat solitud i angoixa. Això no es pot oblidar, ni tampoc no podem refugiar-nos en l'evasió, en la fugida del dolor i el record. De la mateixa manera, sembla que no ens volem encarar a l'emergència climàtica, no volem fer front a les limitacions i pèrdues que comporta. No reflexionem sobre la guerra, ara tan a prop de nosaltres, no pensem.

Els vells que ja han passat una guerra o les conseqüències de viure durant els patiments que va comportar, veuen en cada nova invasió armada les imatges del seu antic patiment. La pandèmia també els va fer recordar penúries i soledats, i els que són conscients del canvi climàtic i la destrucció de la natura reviu novament els traumes, atrapats en els seus silencis defensius.

Les guerres i conflictes armats no acabaran perquè la lluita i l'agressió formen part de la condició humana. Hauríem d'estar agraïts pel que tenim, per la vida i per tot el que ens ofereixen la natura, el progrés, la tecnologia, els descobriments científics, la família i els amics, la nostra pròpia història personal i social, que també ha tingut bons moments. Les malalties tampoc no acabaran. Tots morirem, però mentrestant ...

Fe no és esperar
Fe no és somniar
Fe és penosa lluita per l'avui i pel demà
Fe és un cop de falç
Fe és donar la mà
La fe no és viure d'un record passat
No esperem el blat
Sense haver sembrat
No esperem que l'arbre doni fruits sense poda'l
L'hem de treballar
L'hem d'anar a regar
Encara que l'ossada ens faci mal.

Lluís Llach, 1968

RESUMEN

El presente trabajo explica unos aspectos de los temas tratados durante el tratamiento de psicoterapia grupal de orientación psicoanalítica con mayores de setenta años. Las vivencias de la guerra han sido muy importantes en la vida de los componentes de los grupos y han dejado graves huellas. Este tratamiento pudo facilitar la elaboración de situaciones difíciles y dolorosas mediante la transferencia en el aquí y ahora de las sesiones y ayudó a disminuir el dolor psíquico, la rabia contenida y, sobre todo, permitió un cierto descanso interno.

Palabras clave: Guerra Civil, psicoterapia grupal, vejez

SUMMARY

The present work concerns some aspects of the topics discussed during a psychoanalytically oriented group psychotherapy with people in their 70s. The experiences of the war have been very important in the lives of the components of the groups and left a deep trace in them. The treatment has been able to facilitate the elaboration of such difficult situations through the transference in the here and now of the sessions. This allowed to reach a certain internal rest, reducing psychic pain, suppressing anger and above all, fear.

Key words: civil war, psychic pain, group psychotherapy, old age

BIBLIOGRAFIA

- BION, W.R. (1961). *Experiencias en grupos y otros papeles*. Londres, Tavistock
- ESTEVE, J.O., FOLCH, P. i ISERN, L. (2013). Problemàtica i psicopatologia de la senectut (II). *Rev. Cat. Psicoanàl.*, XXX/1, p. 9-29
- FERNÁNDEZ LIRIA, A. & RODRÍGUEZ VEGA, B. (2000). Trabajo de duelo o trastorno por trauma: modelo para la actuación en situaciones de guerra o violencia política. *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, 20 (74)
- FOLCH, P., ESTEVE J.O. i ISERN, L. (2012). Problemàtica i psicopatologia de la senectut (I). *Rev. Cat. Psicoanàl.*, XXIX/2, p. 9-26
- FREUD, S. (1915). Consideraciones de actualidad sobre la guerra y la muerte. *Obras Completas*, vol 2, p. 2108 (trad. de l'alemany per Luis López-Ballesteros y Torres). Biblioteca Nueva. Biblioteca Digital Minerid-Dominicana LEE
- LARA, J. & GIMENEZ, C. (2014). Experiencia grupal entorn a la gent gran. *Revista Intercanvis, papers de psicoanàlisi*, 33, 15 de novembre
- LLEONART, M. (2014). Presentació del projecte d'atenció a la vellesa. En memoria del Dr. Pere Folch. *Revista Intercanvis, papers de psicoanàlisi*, 33, p. 53-57
- (2017). «Doctora, pensava que no s'acabava». *Revista Intercanvis, papers de psicoanàlisi*. Gener
- (2017). Despedida y ansiedad de muerte en los grupos de psicoterapia de la vejez. *Revista Temas de Psicoanálisis*, 14. Juliol
- LLEONART, M. i MATEU, G. (2013). Un diari d'hivern: psicoteràpia psicoanalítica grupal a la vellesa. *Revista Intercanvis, papers de psicoanàlisi*, 31, p. 35-42
- MATEU, G. i LLEONART, M. (2013). De les sabatilles a les sabates. El treball psicoterapèutic amb gent gran a les Àrees Bàsiques de Salut. *Rev. Cat. Psicoanàl.*, XXX/1, p. 79-96
- <https://www.revistaaen.es/index.php/aen/article/view/15692>
- https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Guerras_y_conflictos_actuales